نەریت و بەهاکانی لە نێوان ئەدەب و فەلسەفەدا... دڵشاد کاوانی

نەریت ئاماژەیە بە کۆی گشتی بەهاکانی ڕابردوو، بیروباوەڕ، هەستیاری جوانیناسی و فۆڕمە ستانداردەکانی ڕەفتار. نەریت، چونکە سەر بە ڕابردووە، کاریگەرییەکی کەمی لەسەر فۆرمەکانی ژیانی ئێستامان هەیە. زۆرێک لەو بەهایانەی ئێستا باوەڕمان پێیان هەیە، نیشانەی تێپەڕاندنی نەریتن، یان باشتر بڵێین نوێبوونەوەی بەردەوامی نەریتن. هەرچەندە نەریت بە بوونی ئێستا بنەڕەتییە، بەڵام ئێستا تەنیا دەتوانرێت تێپەڕێنرێت، و بە ڕوونتر بڵێین، بە نەهێشتنی چەند پێکهاتەکانی کە لە داواکارییەکانی ئێستا جیا نەکراونەتەوە. هەر جۆرە ئاڤانگاردێک لە مێژووی مرۆڤایەتیدا لە ڕەتکردنەوەی ڕیشەیی نەریت و جێگرەوەی بیرۆکەی نوێوە سەرچاوە دەگرێت. بە مانایەکی زۆر فراوان، تەواو دەکرێت بڵێین ئەوەی گەشەسەندنی شارستانیەتی مرۆڤی بەرهەم هێناوە، تەنیا چەند کردەوەیەکی چاکسازی و سەرگەرمییە.
پەیوەندی نێوان ئاڤانگارد و نەریتی لە ئەدەبدا تایبەتترە، چونکە زۆرێک لە بزووتنەوە نوێیەکانی ناوی ئەو سنوورانە دەشکێنن کە بزووتنەوەکانی پێشوو تا ئێستا خۆیان ڕاگەیاندووە، بانگەشە بە هەڵوەشاندنەوەیان دەکەن و یەکێکی نوێیان لە شوێنی ئەو دامەزراندووە، زنجیرەیەک لە بزووتنەوە ئەدەبییەکانی وەک مرۆڤگەرایی، کلاسیکیزم، ڕۆمانتیزم، مۆدێرنیزم و پۆستمۆدێرنیزم، هەموویان بەپێی ئەو بۆچوونەی سەرەوە، سیستەمێکی بەهای نەریتی دیاریکراویان دروستکردووە وەک جۆرێک لە ڕەخنە لە یەکتر – ئەم دووەمیان ڕەخنە لە یەکەمیان دەگرێت، واتە ڕوانگە جوانیناسییە ئەدەبییەکان، شێوازی چاودێریکردنی جیهان و شێوازی نووسین، وەک کاریگەرییەکی زۆر قووڵ، بەڵام لە وەڵامێکی ئەرێنییەوە بە ئەو کێشە جۆراوجۆرانەی کە ئەمڕۆ ڕووبەڕووی مرۆڤایەتی دەبێتەوە، هەستێک هەیە کە ڕەخنە لە شێوازی ژیانی کۆن دەگرێت. واتە پەرەسەندنی ئەدەب لەسەر ئەو ڕاستییە دامەزراوە کە چەند نووسەرێکی باڵادەستی ئەدەبیات بەرهەمی نووسەرانی مەزنی دیکەیان وەرگرتووە و لە هەمان کاتدا ڕەخنەیان گرتووە و لە گەشەسەندنی ئەدەبیات کە گەشەسەندنێکە کە بە تێپەڕین لە کۆنەکان دەربەدرێت و نوێ، زۆرجار لە پەیوەستی

ڕاستکردنەوەی ناتەواوییەکان و لایەنگرییەکان و تەنانەت هەڵەکانیشدا سەرهەڵدەدات کە کۆن خۆی بە تێپەڕبوونی کات ئاشکرای دەکات.
ئەو بەچوونانەی سەرەوە سەبارەت بە گەشەسەندنی ئەدەب پێشگریمانە دەکەن کە ئەدەب لە ڕووی جەوهەری ناوەوەی خۆیەوە لە ڕابردووەوە تا ئێستا، لە نەریتەوە بە داهێنان و ئاستێکی نزمتری هەیە. واتە ئەدەب (لە داهاتوودا) وردە وردە لەسەر بنەمای ئامانجێکی دیاریکراو تەواو دەبێت، بەڵام ئامانجی گەشەکردنی ئەدەب چییە؟ ئایا جەیمس جۆیس ئەو ئەرکەی بە سەرکەوتوویی تەواو کرد کە شکسپیر لە ئەدەبدا نەیتوانی بە ئەنجام بگەیەنێت، و سەلماندی کە جوانیناسی کاریگەری بەدەست هاتووە لە (ڕوتی هۆشیاری) نووسین بەرزترە لە کاریگەری جوانیناسی لە کارەساتەکانی شکسپیردا؟ خەمەکی ڕۆحی مرۆڤە مۆدێرنەکان بە لێهاتوویی بەرز دەردە بڕدرێت، گەشەیەکی زیاتری چیرۆکی هۆمەر بە هەمان ناو بێت؟چۆن وەڵامی ئەو پرسیارانەی سەرەوە بدەینەوە ئەو بابەتەیە کە ئێستا باسی دەکەین، پرسیاری ناوەندی وامان لێدەکات بە قووڵیتر شیکاری پەیوەندی نێوان نەریت بکەین و ئێستا. و پەرەسەندنی فەلسەفە ڕوون بکرێتەوە.
ئەوەی زانست بەدوایدا دەگەڕێت، حەقیقەتە. واتە پشت بەستن بە دەستکەوتە زانستییەکانی نەوەی پێشوو، لە هەمان کاتدا، وردە وردە نزیکبوونەوە لە حەقیقەت بە نکۆڵیکردن لە دۆزینەوە و گریمانە نوێیەکان و بەشە ناواقیعییەکانی جیهانی مرۆڤایەتی. لە ڕوانگەی گەشەسەندنی مێژووییەوە دەتوانین گۆڕان بەدوای ڕاستی لە زانستدا بە ڕێگەزێکی ڕاکردن بچوێنین: توێژینەوەی زانستی بریتییە لە کەڵەکەکردن و سیستماتیککردن و ڕێکخستنی دەستکەوتەکانی نەوەکانی زانا بە زانین و ڕوونکردنەوە و چارەسەرکردنی کێشە بنەڕەتییەکەی چۆنێتی شتەکانی جیهان بەڕاستی هەن، ئاماژەیە بە پرۆسەی باشترکردنی وردە وردەی بەکارهێنانی. مرۆڤ حەقیقەت دروست ناکات، بەڵکو دەیدۆزێتەوە: دۆزینەوەی حەقیقەت ئەوەیە ڕێگە بدەیت حەقیقەت خۆی ئاشکرا بکات. یەکێکی دیکە لە تایبەتمەندییەکانی حەقیقەتی زانستی بابەتییەتییەتی. بابەتییەت بە واتای چاودێریکردن و لێکدانەوەی جیهان لە ڕوانگەیەکی ناوازەوە کە هی کەس نییە. هەر لە ڕێگەی ئەم ڕوانگەیەوەیە کە دەخی ڕەسەنی شتەکان دەبێتە ئۆبژەی زانین. ئەم پرۆسەی دۆزینەوەتایبەتمەندییە و تایبەتمەندی پەرەسەندنی هەیە. دۆزینەوەی ڕاستی وردە وردە لە سنووری عەقڵی مرۆڤدا ئاشکرای دەکات. واتە مرۆڤ لە ڕێگەی زانستەوە وردە وردە لە حەقیقەتی جیهان و خۆی نزیک دەبێتەوە.
بەڵام ئەو بەچوونەی کە ئەدەب وردە وردە گەشە دەکات، بە توندی

لەژێر کاریگەریی بیرۆکە زانستییەکاندایە. ئەم جۆرە بۆچوونە لەسەر ئەو بنەمایە دامەزراوە کە ئەدەب وەک زانستە سروشتییەکانی دیکە، سروشتی دەزینەوەی بەردەوامی هەیە بۆ ئەو شتەی کە بەدوایدا دەگەڕێت. بەڵام ئەگەر ئامانجی سەرەکی زانست گریمانەکردن و تاقیکردنەوە و پشتڕاست کردنی ڕاستییەکان بێت، ئەوا ئامانجی ئەدەبیات زیاتر ئەبستراکتە و زۆر ئەستەمە دیاری بکرێت کە چییە؟ تەنانەت ئەگەر بتوانرێت، تەنها مشتومڕێکی بێکۆتایی لێدەکەوێتەوە، ئەوە تەنها شتێکە. بەڵام لە ڕوانگەی فۆڕم و ناوەڕۆکی ئەدەبییەوە، ڕەنگە مرۆڤ بڵێت کە تەوەری ئەدەبی و شێوازەکانی دەربڕین کاراکتەرێکی مێژوویی بەهێزیان هەیە، هەر بۆیەش بۆ تێپەڕبوونی کات پەرەدەسێنن.

سەرەتا با بە کورتی باس لە بابەتی ئەدەب بکەین: ئایا بەڕاستی بابەتەکانی ناو ئەدەب نوێ دەکرێنەوە؟ بۆ ئەم پرسیارە هەندێک لە ڕەخنەگرانی ئەدەبی و پێکهاتەناسان کە لە تیۆری دەروونشیکاریی کارل گوستاف یۆنگ لە بەرهەمی بیستەمدا ئیلهامیان وەرگرتووە، ژمارەیەکی دەنگدار دەدەن. بەپێی تیۆری نائاگایی بەکۆمەڵ کە بۆ ئەدەب بەکارهاتووە — ڕەخنەی ئارکیتایپ- زنجیرەیەک ئەزموونی بنەڕەتی مرۆڤ لە سەردەمی سەرەتاییدا لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی دیکە وەک نائاگایی بەکۆمەڵ دەگوازرێنەوە و لە بەرهەمەکانی زۆرێک لە نووسەراندا بە شێوەی جۆراوجۆر دەردەبڕدرێن. نائاگایی بەکۆمەڵ ئاماژەیە بۆ کۆمەڵێک یادەوەری سەرەتایی کە هاوبەشن لەگەڵ هەموو مرۆڤەکان و لە قووڵایی (خوارەوە) هۆشیاری هەر تاکێکدا کەوتوون. بە بڕوای یۆنگ، ئاماژە بە “وێنەی سەرەتایی” دەکات کە وەک “پاشماوەی دەروونی” لە ژیانی باوباپیرانی کۆندا دووبارە دەبنەوە، لەلایەن نەوەکانیانەوە لە دۆخێکی “نائاگا”دا بە میراتیان گرتووە، و لە ئەفسانە و ئایین و خەون و خەیاڵی کەسیدا دەربڕدراون، هەروەها لە بەرهەمە ئەدەبییەکاندا. ئاگر، ئاو، خۆر، مانگ، ڕەنگەکان، دایک و باوکی گەورە و پیاوی دانا، ئارکیتایپی گەردوونین کە بە درێژایی مێژوو لە زۆرێک لە بەرهەمە ئەدەبییەکانی هەموو کولتوورێکدا بە شێوازی جۆراوجۆر دووبارە بوونەوە.

ستراکتەرالیزم: بریتییە لە کۆمەڵێک پێکهاتەی پەیوەندیی زۆر ئەبستراکت (واتە ئەو پێکهاتانەی کە دژایەتی یەکترن و لە هەمان کاتدا بەستراوەتەوە بە یەکەوە) کە لە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان (ئەفسانە و ئەفسانە) و هەماگەرایی لۆژێکیدا دەربڕدراون. (بۆ دەزینەوەی پەیوەندی نێوانیان و دیاریکردنی ئەو مانایەی کە لە ڕێگەی ئەو پێکهاتەوە سەرهەڵدەدات) ئاماژەیە بۆ ئەو ڕەوتە کولتوورییەی کە شیکارییەکە هەوڵدەدات بەکاری بهێنێت. یان ئەگەر

ب□ ساد□یتر باسی بکەین، بونیادگەرایی پێی وایە سروشتی هەر توخمێک لە بارودۆخێکی دیاریکراودا خۆی لە خۆیدا گرنگ نییە، بەڵکو گرنگییەکەی لەلایەن توخمەکانی دیکەی ئەو بارودۆخەوە دیاری دەکرێت. هەر شتێک تەنیا کاتێک مانا و گرنگی هەیە کە لە پێکهاتەیەکدا جێگیر بکرێت کە بەشێکە لێی. ستراکتۆریستەکان پێیان وایە هەموو چالاکییەکانی مرۆڤ بنیات نراوە نەک سروشتی یان "جەوهەری". وەک میتۆدێکی شیکاری کە لەسەر بنەمای نەخشی بیرۆکە و کردارەکانی دووبارەبووەوە لە ئەدەبدا دامەزراوە، ئەم ڕەوتە سەرنج دەخاتە سەر ئاشکراکردنی "پێکهاتەی قووڵ"ی پشت ڕووکاری دەقێک. ئەم پێکهاتەیە لە ڕاستیدا لە زنجیرەیەک فاکتەری بێ کەسایەتی و ترانسمێژوویی و ناکۆک پ□ک□د□□ت و ئ□و ب□رهه□مە ئەدەبییەی لە پەیوەندییەکەیەوە سەرهه□ڵدەدات لە کۆتاییدا س□□ر بە یەک "کەسایەتی" سوبژێکتیڤی تاکەکەسی نییە، بەڵکو وەڵامی ئەم سیستەمەیە بۆ کارکردی ئەو کارە تاک لە سەردەمێکی جیاوازدا.

هەردوو ڕەوتی تیۆری سەرەوە دژە سوبژێکتیڤیەت (دژی سوژەی مرۆڤ وەک بوونێکی تاکی سەربەخۆ و ئیرادەی ئازاد) وەک ئامرازێک بۆ پێکهاتە و مۆدێلە سەرەتاییەکانی سروشتێکی بێکەس و زاڵ (واتە لە دەرەوەی مێژووی تاک و مێژوو بەگشتی).چالاکە بۆیە بۆ ئەوان مانادار نییە کە مەبەستی نووسەر- شاعیر لە ڕەخنەی ئەدەبی و قبوڵکردنی جوانیناسیی خوێنەردا بزانن؛ بەڵکو گرنگییەکی تایبەت دەدەن بەوەی کە کام نەخش و پێکهاتە لە کارەکەدا نوێنەرایەتی دەکرێت کە تێیدا دووبارەکردنەوە و گۆڕانکاری گونجاو ئەنجام دەدرێت. بەم مانایە ئەو بیرۆکەیەی کە لە کارەکەدا دەبێ پێشبخرێت، تەنیا لە گۆڕانکارییی جۆراوجۆرەکانی پێکهاتەی ناوخۆیی و مۆدێلی سەرەتاییەوە دەتوانێت ب□□ت. (بۆ نموونە لە ئەدەب) بوون بە فاکتەرێکی دیاریکەر و سەرچاوە لە چالاکی داهێنەرانەی ئەدەبیدا ئەم دەرەنجامانەی هەیە: جیهانی دەروونی سوژە و مێژووەکەی، واتە چۆن لە چ قۆناغێکدا ژیاوە، لە بنەڕەتدا، کاریگەری لەسەر دروستبوونی بەرهه□مێکی ئەدەبی نییە؛ جۆرە سەرەتاییەکان و مۆدێلە بنەڕەتییەکان، کە زاڵن و بەو هۆیەوە هەمیشەیی بن، بنەمای ناوەوەی دروستکردنی بەرهه□مێکن. بەو پێیەی ئەدەب وەک ئامرازێک بۆ خۆ بەدیهێنانی ئەم جۆر و مۆدێلانە سەیر دەکرێت، دروستکردنی ئەدەبی تەنیا پەیوەستە بەوەی کە نووسەران بە شێوەیەکی نائاگا گرنگیدان بە دەربڕینی مۆدێل و پێکهاتە سەرەتاییەکان، کە لە سروشتدا بێ کەسایەتین و زۆر تەقلیدین، وازهێنان لە ئیرادەی کەسی خۆیان . واتە ئەدەب وەک نەریت□□ک لە ڕابردوو تێنا□□□ت، بەڵکو بە گەڕانەوەی نائاگایانە بۆی، لە سەدەدا تاکایەتی سنووورداری خۆی

بەدەست دەهێنێت: ئەدەب نەریت دروست ناکات، بەڵکو ئەدەبی نەریتی دروست دەکات.

سەبارەت بە شێوازی دەربڕین، دەتوانرێت شێوازەکانی دەربڕین لە دراما و کارەساتەکانی یۆنانیدا لە تراژیدیاکانی شکسپیر و شانۆنامەکانی ساموێل بێکێت و تەنانەت شانۆنامەکانی هارۆڵد پینتەر بەدزرێتەوە. پێکهاتەی تاڕادەیەک ماکرۆ و گرژی بوونی دراماکان، تێکەڵبوونی پێکهاتەی سێ ڕەهەندی کات و فەزای سێ ڕەهەندی لە گێڕانەوەکەدا، و گەڕان بەدوای تێپەڕاندنی ڕۆح و سنووردارکردنی جەستەیی لە جەستەدا کە لەسەر قۆناغەکە هێشتا وەک بنەڕەتیترین فاکتەری فۆرم لە دراماتۆرژیدا دادەنرێت. سەبارەت بە شیعر، زۆرێک لە دەربڕینەکانی ڤێرجیل لە شیعرەکانی کۆلەریج و وۆردسوۆرسدا دەبینرێت. ئەگەر سەیری ئەدەبیاتی کۆنی یۆنانی و ئەدەبی ڕۆژهەڵات بکەین، کە سەرچاوەی ئەدەبی ئەوروپی نییە، دەبینرێت کە ئامرازی هونەری دەربڕینی چالاکی و بیرکردنەوەکانی مرۆڤ – واتە بە مانایەکی فراوان، کۆمەڵێک دەربڕینی وەک تەمسیل، ئەنیمەیشن، و وەسف – لە دێرزەمانەوە بەکارهێنراون. لە چیرۆکگێڕانیشدا هەمان شتە و بەگشتی ڕۆڵی پێناسەکەری میتۆدە نەریتییەکان لە ئەدەبی هاوچەرخدا زەحمەت نییە.

بهڵام پەیوەندی فەلسەفە لەگەڵ نەریتدا تایبەت و جیاوازه له په یوه ندی زانست. بە مانایەکی دیاریکراو دەتوانین بڵێین تەواوی فەلسەفەی ڕۆژئاوا زنجیرەیەک لێکدانەوەی بەرهەمەکانی ئەفلاتون، ئەم بۆچوونە وا گریمانە دەکات کە هەموو ئەو بەرهەمە فەلسەفیانەی کە دوای فەلسەفەی ئەفلاتون دێن لە بنەڕەتدا دەرئەنجامی بیرکردنەوەن لەسەر بنەمای چەمک و ئایدیا فەلسەفییەکانی ئەفلاتون و بە شێوازی جۆراوجۆر بەستنەوەیان. بەڵام گەمەژەکردن لەسەر دەرئەنجامە تیۆرییەکانی ئەو جۆرە بۆچوونە دەرئەنجامی رێژەگەراییە. بەڵام ئەوەندە زەحمەت نییە دەرەنجامە تیۆرییەکانی ئەم جۆرە بۆچوونە بە خەیاڵدا بهێنین: ئەگەر فەلسەفەی ئەفلاتون وەک سەرچاوەیەک هەموو ئەگەرەکانی ئەو فەلسەفەیەی لەخۆ بگرێت کە دوایی دێت، ئەوا هیچ داهێنانێکی ڕیشەیی لە فەلسەفەدا نامێنێت؛ ئەوەی دەیڵێت، دووبارەکردنەوەیەکی کەمێک جیاوازە لەوەی کە پێشتر لە فەلسەفەی ئەفلاتوندا وتراوە. لێرەوە ئەو فەلسەفەیەی دوای ئەفلاتون سەری هەڵدا لە بنەڕەتدا دووبارەکردنەوەی ئەفلاتون. بۆیە ئەو فەلسەفەیەی دوای ئەفلاتون دروست بووە لە بنەڕەتدا ڕەنگدانەوەی فەلسەفەی ئەفلاتون. له فهلسهفهدا هێزێك ههیه که پێشکهوتنه مێژووییهکهی دیاری دهکات و دهکرێت ناوی بنرێت نهریت. بۆیە فەلسەفە بۆ تەواوکردنی پێداویستییەکانی گەشەسەندنی ناوخۆیی خۆی چاو لە

داهاتوو ناكات، بەڵكو لە خۆیدا ڕەنگدانەوەی نەریت و لە هەمان كاتدا لە نەریتدا ڕەنگ دەداتەوە. بەو پێیەی داهێنان لە فەلسەفەدا پێشتر لە نەریتدا دروست بووە، لە داهاتوودا هیچ داهێنانێك بە فەلسەفە نییە. تا فەلسەفە لە داهاتوو نزیكتر بێتەوە، زیاتر دەگەڕێتەوە بۆ ڕابردوو: ئەمە دیاردەی دواكەوتوویی نەریتە لە فەلسەفەدا.
بە گەڕانەوە بۆ ئەدەب، سەرەتا دەبێ بڵێین كە هیچ مەیلێكی ناوەكی نییە بۆ باشتربوون بەرەو داهاتوو؛ ناكرێ بڵێین بە ئامانجێكی دیاریكراوەوە گەشە دەكات. ڕەنگە هەندێك بڵێن ئامانجێكی ئایدیاڵ هەیە كە لە مێژووەوە لە ئەدەبدا بەدواداچوونی بۆ كراوە: جوانی، بە پێی ئەم بۆچوونە، ئەدەبیش وەك گەڕان بەدوای حەقیقەتی فەلسەفیدا لە چوارچێوەی مەعریفە و عەقڵی مرۆڤدا، بەدوای سروشتی ناوەوەی جوانیدا دەگەڕێت وەك یەك چالاكیی جوانیناسی لە چوارچێوەی خەیاڵی مرۆڤدا، دەكرێت. لێرەدا تایبەتمەندییە بنەڕەتییەكانی جوانی دەخەینەڕوو كە مێژوو تێدەپەڕێنن – واتە ڕێكخستنی هاوئاهەنگ، خۆشی، هەستی ئەرێنی بەرامبەر بە ژیان، بیركردنەوە لە یەكڕیزی لەگەڵ سروشت، دەربڕینی ڕۆحی زاڵ و پرۆسەی كۆكردنەوەی سروشت و هتد، كە ئەگەرە هەمیشەییەكانن لە سەرهەڵدانی ئەدەب. ئەگەر فەلسەفە بەرهەمی گۆڕینی فۆڕمی بیرۆكەكان بێت كە سەر بە نەریتی ئەفلاتون[1] دا ئەگەر لێی بڕوانین، دەكرێت لەبەرچاو بگیرێت كە ئەدەبیات بەرهەمی ئەزموون و هەست و هەستی بنەڕەتی مرۆڤە، وەك ترس، غرور، دڵەڕاوكێ، شەرمەزاری و خۆشی و تادوای، كە بە شێوەی جۆراوجۆر دەربڕدراوە.
بەڵام حەقیقەت و جوانی سەر بە دوو فەرمانی جیاوازن. ئەگەر حەقیقەت یەكەیەكی ستانداردی وردبینی بێت بۆ تێكەڵبوونی مرۆڤ بە جیهانەوە، جوانی ئاماژەیە بۆ هەستیاری مەجازی (شێوە)ی مرۆڤ لە هەستكردن بە خۆی و هەستكردن بە جیهاندا. گەڕانی مرۆڤ بە جوانی بەدوای بەدیهێنانی پێشكەوتنخوازانەدا نییە بە هەندێك ئامانجی دیاریكراو لە داهاتوودا، بەڵكو بەدوای دەربڕینی سروشتی ناوەوەی خۆیدا دەگەڕێت وەك نەریتێكی دێرین وەك ئەگەرێكی بنەڕەتی. ئەدەبیات ئاماژەیە بۆ دەربڕینی هەست و هەست و سۆزە سەرەتایی و بنەڕەتییەكانی مرۆڤ بە مێژوویەكی زاڵەوە بەپێی پێداویستییە ناوخۆییەكانی جوانی.
شاعیری بەناوبانگ تۆماس ئەلیەت لە وتارێكیدا "نەریت و بەهرەی تاكەكەسی، دەڵێت: شاعیر هیچ خودێكی نییە بۆ دەربڕینی، بەڵكو ئامرازێكی تایبەتە بۆ تێكەڵكردنی كاریگەری و ئەزموونەكان بە شێوازی ناوازە و چاوەڕواننەكراو[2]. لەم وتارەدا دژایەتی لیبرالیزم

و ڕۆمانتیزم و تاکگەرایی ئابووری دەکات، کە کارکردی تاک بەرەوپێش دەبەن، داواش دەکات تاک ملکەچی نەزمەکی بێ کەسایەتی بێت. بە دڵنیاییەوە ئەم فەرمانە نەریتەکی زۆر دەسەڵاتدارە. ئەو پێی وایە بەرهەمی ئەدەبی گەورە بە هەر جۆرێک بێت لە ڕێگەی میدیای شاعیرەوە لە فۆرمەکی نوێدا لە ئەزموونە بنەڕەتییە زۆر دێرینەکانی نەریت دروست دەبێت. ئەگەر شاعیر و بەهرەی تاکەکەسی بە پریزمێک بچوێنین، نەریت ئەو ڕووناکییەیە کە تێیدا تێدەپەڕێت و بەرهەمەکەش دەرکەوتنی ئەو لە فەزایەکی دیاریکراودا بە فۆرمێک کە لە ڕەنگی جۆراوجۆر پێکهاتووە. کەواتە ئەوە هەستی تاکێک نییە کە لە بەرهەمە ئەدەبییەکاندا دەردەبڕێت، بەڵکو ئەو هەستانەی کە پێشتر لە نەریتەکەدا هەن وەک جۆرێک لە "تزاوەیی" ترانس مێژوویی لە ڕێگەی تاکەکەوە خۆیان دەردەبڕن. بۆیە لە چاوی ئەلیۆتدا بەهرە ئاماژەیە بۆ توانای تاک بۆ وازهێنان لە شوناسی خۆی و تەرخانکردنی سەرنجی تەواوی خۆی بۆ کۆبوونەوەیەکی نوێی هەستی بێ کەسایەتی. تا شاعیر واز لە تاکایەتی خۆی بهێنێت، زیاتر لە نەزمی بێ کەسایەتی نزیک دەبێتەوە، دەربڕینەکەی شلتر و ناوازەتر دەبێت.

لە باسەکانی پێشووی پەیوەندیی ئەدەب بە نەریتەوە، وەک ڕەخنەی ئارکیتایپ، بنیاتنانیزم و بۆچوونەکانی ئەلیۆت لەسەر شیعر، ڕوونە کە بەرهەمێک بەرهەمی چالاکی هۆشیاری هزری و سۆزداری تاک نووسەر نییە، بەڵکو هەردووکیانە پێش، باڵاتر لە، و خۆی مۆدێلەکی بنەڕەتی و فۆرمەکانی دەربڕینی جۆراوجۆری ئەو نەریتانەی کە پێکهاتەکانیان بەرهەم هێناوە. لاوازبوونی ڕۆڵی ئیرادەی تاک لە بەرهەمەکەدا بە ناچاری گورزێکی کوشندە دەداتە تێڕوانینی بەرهەمەکە وەک بەرهەمی دەربڕینی ئامانجێکی دیاریکراوی ئەدەب. لە ئەنجامدا ئەدەب دەبێتە میدیۆمێک بۆ دەربڕینی نەریت.
لایەنەکانی ئەو بۆچوونانەی سەرەوە هەن کە دەمانباتە سەر لێکۆڵینەوە. واتە تێڕوانینی رادیکاڵ بۆ ئافراندنی ئەدەبی وەک بەرهەمی نائاگایی و سەرپێچیکارانەی دیاریکردنی زنجیرەیەک پرۆسەی بێ کەسایەتی لەدەرەوەی مێژوو، نەک هەر ڕۆڵی ئەدەب لە بەرهەمە ئەدەبییەکاندا کەم دەکاتەوە، بەڵکو دواجار لە بەرهەمی خۆی دەری دەکات. دیکتە و کۆنترۆڵەکانی نەریت هیچ بوارێک بۆ بەهرەی تاکەکەسی ناهێڵنەوە، چ هۆشیار بێت یان نائاگا، بۆ بەکارهێنانی تواناکانی. هەروەک چۆن لە ڕابردوودا خەڵک بەرهەمەکەیان بە وەڵامێک بۆ دەربڕینی جەماوەریی بەهرەی تاک و ڕەنگدانەوەی واقیع

لە ڕێگەی ئەدەبەوە دەزانی، ئەو دەستپێشخەریانەی سەرەوەش بەرهەمی ئەدەبی بە بەرهەمی خۆدەربڕینی هێزە نائاگا و خۆپەرستەکان لە دەرەوەی پانتایی دەزانن لە نیەتی تاکەکەسی. لە کاتێکدا یەکەمیان پەرە بەو بەچوونە دەدات کە مەبەستی نووسەر ئامرازی دەربڕینە، دووەمیان پشتگیری لەو بەچوونە دەکات کە نەریت بەرهەمی کۆچی دوایی نووسەرە. خاڵی کۆبوونەوەی هەردوو بەچوونەکە ئەم کێشەیەی خوارەوەیە، واتە چۆن نووسەر لە بەرهەمی ئەدەبیدا شوێنێکی دیاریکراو بۆ خۆی دروست دەکات و بەو هۆیەوە هەوڵ دەدات بەرهەمەکە بکاتە خاوەنداریەتی هزری کەسی بۆ دەربڕینی تاکایەتی خۆی.

با لە چیرۆکی “فرانز کافکا و کەسانی پێش خۆی”ی بۆرخێسەوە دەست پێ بکەین. نووسەر لەم چیرۆکەدا جەخت لەوە دەکاتەوە کە ڕابردوو ڕابردوو دروست دەکات نەک ئێستا. ئەو بۆ پێچەوانەکردنەوەی ئاراستەی نەریت، دەڵێ: بەرهەمە بەناوبانگەکانی ئەمڕۆ بە تەواوی شێوازی هەستکردن و خوێندنەوە و لێکدانەوەی بەرهەمەکانی ڕابردوو دەگۆڕێت. بۆ نموونە “قەڵا”ی کافکا ڕۆشنایی نوێ دەخاتە سەر ئەو شیعرانەی ڕۆبەرت براونینگ کە پێشتر لەبیرکراون. بە بەرژەوەندییەکی نوێوە دەیخوێنینەوە دەستمان هانمان دەدات بە خوێندنەوە. بە بڕوای بۆرخێس، نەریت شتێک نییە کە بە تەواوی مردوو بێت، یان بە تەنهایی کۆنترۆڵی ئێستا بکات، بەڵکو ئەگەرێکە کە ئێستا دەیدۆزێتەوە.

بەچوونەکەی بۆرخێس لایەنێکی دەخەشکەری هەیە: ئەو نەریت وەک پرۆسەیەکی دینامیکی دەبینێت کە بەستراوەتەوە بە ئێستاوە. بە بڕوای ئەمە نەریت لە ئەدەبدا تەنیا هێزێکی پێشوەختە دیاریکەری ئێستا و داهاتوو نییە، بەڵکو ئەگەرێکە کە دەتوانرێت لە لایەن ئێستاوە بدۆزرێتەوە و پشتڕاستی بکاتەوە. بە واتایەکی تر پەیوەندییەک لە نێوان نەریت و ئێستادا هەیە و لەوەش زیاتر لە نێوان نەریت و ئاڤانگارددا هەیە. وەک چۆن نەریت ئەرکی پێناسەکردنی ئێستای هەیە لە ڕێگەی مۆدێل و پێکهاتەی تا ڕادەیەک بە کەسایەتی و ڕێکخستنی لە زۆر ڕووەوە، بە هەمان شێوە ئێستاش ئەرکی کۆکردنەوە و ڕێکخستنەوەی نەریتی هەیە. واتە وەک چۆن نەریت بەبێ ئەو بنەمای بوونی خۆی لەدەست دەدات، نەریتیش بەبێ ئەو مانای خۆی لەدەست دەدات.

تێگەیشتن و لێکدانەوەی هەر بەرهەمێکی ڕابردوو پەیوەستی بە دیالۆگ لە نێوان ڕابردوو و ئێستا هەیە. هیچ بەرهەمێکی ڕابردوو بە گۆشەگیری تێناگات، بەڵکو لە پەیوەندی لەگەڵ بەرهەمەکانی تردا تێدەگات. هەر پارچەیەک دەتوانرێت بە دەنگێکی نامۆ ناوزەد بکرێت. بوون و نیگەرانییەکانی ئێستامان دەخاتە ژێر پرسیارەوە؛ لە هەمان

کاتدا لە بارودۆخی مێژوویی تایبەت کە تێیدا دەژین پرسیاری لێ دەکەین. کەواتە، لە لایەکەوە دەتوانرێت ئەم کارە لە مێژووی خۆیدا بخرێتە ژێر پرسیارەوە. کەواتە، لە لایەکەوە ئەگەر ئەم بەرهەمە بە مێژووی خۆی ڕوون بکرێتەوە، لە لایەکی دیکەوە ئەگەر لە ڕوانگەی مێژوویی ئەمەوە ڕوون بکرێتەوە، لە لایەکی دیکەوە، تێگەیشتن لە ڕوانگەی مێژوویی ئەمەوە هەمووی داهێنەرانەیە . زۆرجار مرۆڤەکان بە شێوەیەکی جیاواز لێیان تێدەگەن و چینە نوێیەکانی مانا لەناویاندا چەسپاو دەبن. لە هەمان کاتدا تێگەیشتن لە هەر بەرهەمێک لە تێگەیشتن لە پەیوەندییەکەی لەگەڵ بەرهەمەکانی تردا ناتوانرێت جیا بکرێتەوە. بۆیە دەتوانرێت لە چوارچێوەی پەیوەندییەکەی لەگەڵ بەرهەمەکانی دیکەدا تێبگەین کە سەر بەو بەرهەمانەن. بنەمای ئەم بۆچوونە ئەوەیە کە بەرهەمەکانی ڕابردوو و بەرهەمەکانی ئێستا ئاوێنەن کە ڕەنگدانەوەی یەکترن.
ئێستا تەنیا لە ڕێگەی ڕابردووەوە دەتوانرێت تێبگەین و بەم شێوەیە پرۆسەی درێژبوونەوەی ڕابردوو بۆ ئێستا زیاتر دیارە؛ وە ڕابردوو لەلایەن خاڵی تایبەتی ئەمەوە لە ئێستادا دەدۆزرێتەوە و کۆدەکرێتەوە. لێرەدا نەریتێکی داخراو نییە، بەڵکو نەریتێکی کراوەیە. ئەو فەزایە بیانییەکانی نەریت کە ئێستا نەناسراون، لە قووڵایی مێژوودا شاراوە یان سەرکوتکراو بوونیان هەیە و پێویستیان بە دۆزینەوە هەیە لەلایەن داهاتوو “ئێستا”.

چۆن دەتوانین لە داهێنانی ئەدەبی تێبگەین ئەگەر نەریت جارێکی دیکە ئێستا دیاری نەکاتەوە؟ وەڵامی ئەو پرسیارەی سەرەوە هێشتا لەڕووی پەیوەندیی ئەمەوە لەگەڵ نەریتی ئەدەبیدا دەتوانین تێبگەین. لە پراکتیکی ئەدەبی زۆرێک لە نووسەرانەوە ڕوونە کە نەریت بۆ ئەوان نوێنەرایەتی ڕەوتێکی سەرەکی دەکات کە یان پێویستی بە گۆڕانکاری هەیە یان بە میرات. پێشەنگەکان بە توندی پێیان وایە کە سەرنجیان لەسەر خاڵە هێشتا چارەسەرنەکراوەکان یان پشتگوێخراوەکانی ناو نەریتەکە چڕدەکەنەوە، و بانگەشە بۆ دروستکردنی ڕەوتێکی نوێ دەکەن لە ئەدەبدا کە نامۆیە بە نەریتەکە یان تێدەپەڕێنێت. لە بەرامبەردا ئەم دووەمیان دان بە دەسەڵاتی نەریتدا دەنێت و بە تەواوی ملکەچی ڕێنماییەکانی دەبن. بیرۆکەی داهێنانی ئەدەبی و چاکسازیی یەکەمیان مانایەکی ناوازەیان هەیە و ئەمەش تەنیا ئاماژە نییە بە کردەی پێداچوونەوە بە نەریتەکەدا؛ بەڵکو بەدوای ئەوەدا دەگەڕێن بۆ قووڵتر تێیپەڕێنن، بۆ دووبارە

پێناسەکردنەوەی نەریت (یان سەرەتا کورتی بکەنەوە بە لایەنگرییەکی زۆر تەسک، دواتر ئاماژە بە کەموکوڕییەکانی بکەن و ڕێگەیەکی نوێ بە گۆڕینی پێشنیار بکەن). تایبەتمەندییەکی گرنگی ئەم ڕەوتە ئەوەیە کە نووسەران لە ڕێگەی تێڕوانینێکی پێشوەختە بە نەریتەوە هەوڵ دەدەن دەنگی کەسی و سەربەخۆی خۆیان بدۆزنەوە. لە ئەنجامدا نووسەرانی ئەم جۆرە بیرکردنەوە لە واقیعەوە (واتە ئەو واقیعەی کە بەستراوەتەوە بە نەریتەوە، بۆیە تاکایەتییان بە گشتی ناسرێتەوە) بە ئینکاری نەریتەکە (شاراوە)، بەدوای شوێنێکدا دەگەڕێن بە خۆیان، و تاقیکردنەوەی خۆیان باشترینە بە ئەوەی تاکایەتی لەناو تەمەکانی نەریتەکەدا تەمومژاوی نەکرێت. لە خوارەوە کورتەیەک لە بۆچوونی دژە ئەدەبییەکان، ڤێرجینیا وۆڵف و ئەلی گەبی-گای، لەسەر نەریت لە وتارێکی بەناوبانگی "گەڕانەوەی سەردەمی مۆدێرن"دا دەخەینەڕوو. بە وتەی ئەو، چیرۆکگەڵان بە هێنانی داهێنان بە نەریت پەرە دەستێنێت. وە هۆشیاریش هەروا بنەما تیۆرییەکانی نەسینی نەسراو ڕوون دەکاتەوە و بە یەکەمجار شوێن داهێنانە تەکنیکییە هونەرییەکانی یولیسسی جەیمس جۆیس کە نوێنەری دیار و بەرچاوی ئەم بزووتنەوەیە بووە، دەگرێتەوە. بە گوێرەی وۆڵف زۆربەی نووسەرانی نەریتی "…ماتریالیستن کە لەسەر شتە ناگرنگەکان دەنووسن. واتە بەشێکی زۆر لە لەهاتوویی و وزەی خۆیان لە هەوڵدان بە ئەوەی شتە بێ بنەما و ڕاگوزەرەکان وەک شتێکی ڕاستەقینە و بەردەوام دەربکەون، خەرج دەکەن"3 بە وتەی ئەو، جۆیس سەر بە ڕۆحانیستی دژە ماتریالیست بووە، نووسەرەکە کە هەموو هەوڵێکی خۆی خستووەتەگەڕ بە کردنەوەی "ئەو پریشکە ناوەکیانەی کە پەیامەکانیان لە ڕێگەی مێشکی مرۆڤەوە دەنێرن". خەمی ڕۆحانییەکان ئەوەیە کە تا دەتوانن تەقلیدی جیهانی دەرەکی بکەن، بەڵکو گوزارشت لە پرۆسەی "ڕژانی هۆشیاری"ی کاریگەری و هەست و بیرکردنەوەکانە کە واقیعین. بۆیە ئەو نەسەیەی کە ئەو و جۆیس جەختی لەسەر دەکەنەوە، لە بنەڕەتدا جیاوازە لە نەسینی تەقلیدی کە لەسەر بنەمای دیدگای ماتریالیزمە.

ڕەنگە هەستی بەرفراوانی نەریتی ئالە گەبێ-گفی بەراورد بکرێت بە هەستی وۆڵف. ئامانجی بنەڕەتی ئەو لە نەریتدا، بەدواداچوونە بە ئەگەری شکاندنی ئەو نەریتەی کە نەوەی پێشووی نووسەرانی وەک بالزاک دروستی کردووە و جۆرێکی نوێ لە کولتوری نەسراو دروست بکات کە سەر بە داهاتوو بێت. بە بڕوای ئەو، بەدواداچوون بە ئەدەبیاتی بۆرژوازی کە نووسەرانی وەک بالزاک نوێنەرایەتی دەکرێت، شیکاری دەروونییە، کە دەتوانرێت بە "توێژینەوەی حەماسەت" ناوببرێت. ئەو بە توندی ڕەخنە لەو هەوڵە دەگرێت کە لە بەرهەمەکانی نووسەرانی

وەک بالزاکدا هاتووە: "بە نوقمبوون لە قووڵایی خولیای مرۆڤەکان" بە "هێنانە جیهانێک کە چاوەڕوانی (دنیایە) پەیامی سەرکەوتووی نهێنییەکان کە ڕاستەوخۆ لەلایەن کەسی خۆیەوە بەدەستەوەیە". دەستەکان." شتێک نییە بە ناوی ئەفسانەی شاراوە و نهێنی شتەکان. بە بڕوای ئەو، بە تەواوی هەڵەیە کە ئەدەبیاتی پێشووتر گوزارشت لە "ڕۆحی شاراوەی شتەکان" بکات و بەو هۆیەوە وێنەی جیهانی داگیرکراو بگوازێتەوە بۆ کۆمەڵگا بە وشە. ، ئەوان ئەبژێکن کە سەربەخۆ لە ئیرادە و خووەکانمان و پەلەنکردنمان بوونیان هەیە، ئەوەی کە نەسڵی داهاتوو دەبێت دەریببڕێت، وەسفکردنی ئەم شتانە لە دەخ و ڕەفتاری ڕەسەنی خۆیاندا، دروستکردنی وێنەی خۆیان. بە شێوەیەکی سروشتی، پەیوەندی بە کردنی ئاوەدانکردنەوەوە هەیە.
مامەڵەکردن لەگەڵ نەریت لەلایەن ئەو دوو نووسەرەی سەرەوە، کە لە نووسینی سەدەی بیستەمی ڕۆژئاوادا زۆر گرنگن و ئەزموونی زۆر بەنرخیان لە ئەدەبدا هەیە، مەیلێکی ڕیشەیی هەیە. بە بڕوای وۆڵف، نەریتەکە لەسەر بنەمای ماتریالیزمە، و بەم شێوەیە دەربڕینی جیهانی دەروونی ڕۆحی مرۆڤ و گۆڕانکارییە جۆراوجۆرەکانی پشتگوێ دەخات. لە ڕوانگەی ئەوەوە ئێستا و ڕابردوو لەسەر ململانێیەکی ئاشت نەکراوەی نێوان ماتریالیزم و ڕۆحانیەت بنیات نراوە. واقیعی ڕاستەقینە ئەو دیاردەیە نییە کە دەیبینین، بەڵکو هۆشیارییەکی بەئارامانە دەگۆڕێت، چونکە هەر واقیعەکە هەرچییەك بێت، ئەو واقیعەی مرۆڤ دەتوانێت لە ڕێگەی هۆشیارییەوە هەستی پێبکات و بزانێت و کار بکات، تەنیا چالاکییەکانی هۆشیارییەتی. جیهانی دەرەوەی هۆشیاری مرۆڤ هەمیشە جێی متمانە و ناگرنگە، چونکە پەیوەندی بە سروشتی ناوەوەی مرۆڤەوە نییە.
بەچوونی ئالە غەب-گفی تەواو پێچەوانەکەیە، بە بڕوای ئەو جیهانی دەرەکی سێبەر یان دەرەکیکردن نییە لە واقیعی ناوەوەی مرۆڤ، بەڵکو بوونێکی خۆبژێوی. جیهان ملکەچی ئیرادەی مرۆڤ نییە و بیرکردنەوە و چەمکە زانستییەکانی مرۆڤ لە واقیعدا بەتوانانن لە ناسینی. شتەکان لە جیهاندا ڕواڵەت و ڕەفتار و پەیوەندییەکی ناوازەیان هەیە. ئەوەی نووسەر دەبێ بیکات ئەوەیە کە لە ڕوانگەیەکی بابەتییەوە چاودێری ئەم بارودۆخانە بکات و تۆماری بکات. هەڵەی نەریتخوازەکان، واتە کۆمەڵێک نووسەری وەک بالزاک، ئەوەیە کە ئەوان وەهمێکیان هەیە کە جیهانێکی ناڕێک و پێکی سروشتی بە هێنانەدی ڕێکوپێکی بەی، ملکەچ بکەن؛ لە ئەنجامدا دەخی ڕەسەنی جیهانی شێواند و وەک ئامرازێک بۆ دەربڕینی جیهانی ڕۆحی مرۆڤ بەکاری هێنا.
کام لەم دوو بەچوونەی سەرەوە دەبێ قبوڵ بکەین؟ کام ڕوانگە

زانیاری وردترمان پێدە بەخشێت دەربارەی واقیع و نەریت؟ بنەمای تیۆری ئەو بەچوونانەی کە ئەو دوو نووسەرە بەرەوپێش دەبەن، لە ڕاستیدا درێژەی مشتومڕەی نێوان ماتریالیزم و ئایدیالیزمە، کە ماوەی دوو هەزار ساڵە لە فەلسەفەدا چارەسەر نەکراوە. ئایا یەکێک لەم دوو نووسەرەی سەرەوە لە بەچوونەکەی تر باشترە یان مەعقولترە، لە بنەڕەتدا بەندە بەوەوە کە ئێمە بە ئاشکرا یان بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ چ جۆرە کێشەیەک پێشگریمانە دەکەین. بەڵام ئامانجمان لێرەدا ئەوەیە کە سەرنجمان لە بنەڕەتدا لەسەر چۆنیەتی لێکدانەوەی نەریتەکە چڕ بکەینەوە.

بنەمای هەردوو ڕەخنەی وەسف و گێبە-گفی لە نەریت بە لایەن نین کە بە ئاسانی لە سەرنجی خەڵک ڕزگاریان بێت. بەڵام ئەمە لایەنگرییەکی زۆر ڕەخنەگرانەیە و لایەنگرییەکی ئەرێنی بەهێزە. چونکە پێشینەکانیان و تەنانەت تەواوی نەریتی ئەدەبیش بە یەکجار سەر بە پرسی ماتریالیزم یان ئایدیالیزمن و بەم شێوەیە بەچوونەکانیان دەخەنە سەر ئەو پرسەی کە نکۆڵی لێدەکەن.

تا ئێستا ئەدەب بە شێوازی جۆراوجۆر گوزارشت لە ماتریالیزم و ئایدیالیزم و ڕیالیزم و ترانسێندێنتالیزمی کردووە، چونکە شێوازی ناسینی مرۆڤەکان و جیهان هەمەچەشنن و دەتوانرێت بڵێین ئەمانە لە چەمکە جیاوازەکاندا لە ڕەوتەکانی سەرەوەدا ڕەنگ دەدەنەوە. بەپێی نەریت وەک درێژەپێدەری ڕەسەنی سیستەمی مێژوویی ناسینی مرۆڤ بە جیهان و خۆی، لە خۆیدا کێشە جۆراوجۆرەکانی ناسینی جیهان و میتۆدەکانیان دەپارێزێت. هەروەک چۆن ئارکیتایپەکان و مۆدێلە cross-structuralەکان بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ ژیانی تاک کۆدەکەنەوە، بە هەمان شێوە کێشە جۆراوجۆرەکانی نەریت بە شێوەی جۆراوجۆر لە بەرهەمەکانی نووسەراندا خۆیان دەردەخەن. بۆیە ئەوەی لێرەدا وەسف و گێبە-گوی دەیکەن تەنیا نکۆڵیکردنە لە فرە ئەگەری نەریت، ڕادیکاڵکردنی یەکێکیان و بەو هۆیەوە گەیشتن بە ئەگەری دەربڕینی خۆی و بیرۆکەکانی مرۆڤ. ئەو سەروویییەی ڕۆحانیەت کە وەسف جەختی لەسەر دەکاتەوە، لە ئێستاوە لە نەریتەکەدا ئامادەیە- چ فەلسەفی و چ ئەدەبی- بەڵام ئەوە وەسفە کە توندڕەوی کردووە و بەم شێوەیە ناچاری کردووین کە سەرلەنوێ سەیری پەیوەندی نێوان ڕۆحانیەت و ماتریالیزم لە نەریتەکەدا بکەینەوە. بەم کارە نەریتەکەی کۆکردەوە. بەڵام گرنگترین بەش لە ڕەخنەکانی ئەو خاڵەی سەرەوە نییە، بەڵکو نکۆڵیکردنە لە بەشە بە کەسایەتییەکەی نەریتەکە بە ئەوەی بوار بە دەربڕینی خۆی بکاتەوە. بە گەیشتن بەم ئامانجە دوو شێوازیان بەکارهێناوە: لایەنگری ئەرێنی و رادیکالیزم. واتە نەریتەکەیان بە بەرتەسککردنەوەی بۆ پرسێک یان مەیلێکی

دیاریکراو ڕەتکردەوە و لە هەمان کاتدا ئەو پرسە "نوێیە"یان دووپاتکردەوە کە لە ڕوانگەیەکی ڕادیکاڵەوە لە بەرژەوەندییان بوو.
ئەمەش وا دەکات بتوانین وەڵامی ئەو پرسیارە بدەینەوە کە لە پەرەسەندنی بابەتەکەماندا هاتە ئاراوە و بەرەو لێکۆڵینەوەمان برد: چۆن تاکایەتی و داهێنەری نووسەر لە بەرهەمەکەدا دەردەکەوێت؟
ڕادیکالیزم و پێشوەختە زانین ڕێگایەکن بۆ دەربڕینی تاکایەتی و داهێنەری مرۆڤ لە پەیوەندی لەگەڵ نەریت و لەناو نەریتدا. ئارەزووی دەربڕینی تاکایەتی و خوڵقاندنی داهێنان لە ئاڤانگاردی ئەدەبیدا فۆڕمی رادیکالی خۆی دەبینێتەوە.
ئاڤانگارد لە ئەدەبدا دووپاتکردنەوەی ڕیشەیی ئەو توخمانەیە کە لە نەریتدا پشتگوێ خراون، لەبیرکراون، یان سەرکوت کراون، واتە لێکدانەوەیەکی نوێ بۆ نەریتەکە.
ئاڤانگارد نکۆڵییەکی تەواو نییە لە نەریت، بەڵکو ڕوونی و بەرجەستەکردن و پێشکەشکردنی زیاتری. لە قووڵتردا، سروشتییە کە ئێستا نەریتی ئاڤانگارد و بە کەسایەتی و پێکهاتە زۆرە ئەگەرییەکانی بۆ خواستی تاک بە دەنگێکی سەربەخۆ کۆدەکرێنەوە.
لێرەدا داهێنانی ئاڤانگارد، دووبارە نووسینەوەیەکی یەکلایەنە و ڕیشەییانەی نەریتە. ئامانجی ئاڤانگارد ناساندنی بیرۆکەی نوێ نییە، بەڵکو مەبەستی لێکدانەوەی نەریتە بە شێوازێکی نوێ. کاتێک دەڵێین ئەدەب پەرەدەسەنێت، ئەوە مانای ئەوەیە کە ڕوانگەی نەریتەکە بەردەوام لە گۆڕاندایە، ئەوە تەنها شتێکە.

نەریت دەسەڵاتی خۆی هەیە، نەک هەر بیروباوەڕ و داب و نەریت و هەڵسوکەوتی مرۆڤەکان لە ڕابردوودا نیشان دەدات، بەڵکو کاریگەرییەکی قووڵی لەسەر ئێستا هەیە.
بنەڕەتیترین توخم لە نەریتی ئەدەبیدا ئەوەیە کە ئارکیتایپ و مۆدێل و شێوازی دەربڕینی بە کەسایەتی لە ڕێگەی بەرهەمی نووسەرانەوە خۆیان دەردەخەن. لێرەدا ناکۆکییەک لە نێوان ئەدەبەکەدا هەیە کە ئامادەیە و دەیەوێت خۆی بسەلمێنێت، و ناچارییەکەی بۆ بانگەوازکردن بۆ نەریت. ملکەچبوونێکی یەکلایەنە بە نەریت، دەربڕینی تاکایەتی تاک دەکاتە کوفر، لە کاتێکدا ڕەتکردنەوەی تەواوەتی نەریت وا لە مرۆڤ دەکات بەهای ئازادی داهێنەرانەی تاک بخاتە ژێر پرسیارەوە. نووسەری بەڕاستی گەورە ئەو کەسەیە کە ڕێگەیەکی نوێ بۆ دەربازبوون لەم ململانێیە دەدۆزێتەوە.
ئەوەی لە بەرهەمەکانیدا دەیبینین لەناوبردنی نەریت نییە، بەڵکو

دانانی نەریتە لە بەرامبەر نەریتدا فەمینیزم بریتییە لە دووبارە نووسینەوەی نەریت.
کردنی نەریتێکی ڕابردوو بەڵام لە هەمان کاتدا ئێستا بە داهاتوویەکی ئەگەری بە یارمەتی پێشوەختە، ڕێگای دروستکردنی ئەدەب و پراکتیکێکی نوێیە. بەپێی بینینی داهاتوو لە نەریتەوە دەستکەوتی بنەڕەتیی ئاڤانگاردە. بەڵام ئەمەش بە بەستنەوەی ئەو بەشانەی نەریت کە پێویستیان بە قۆناغێکی مێژوویی دیاریکراو هەیە بە بەشەکانی تری نەریتەکەوە بەدەست دێت.
شێلی شاعیری ناودار باسی لەوە کرد کە تەنیا یەک شیعری گەورە هەیە، کە شاعیرانی جیاوازی سەردەمی جیاواز نووسیویانە. هەروەها تەنیا یەک نەریت هەیە، کە لەلایەن نووسەرە گەورەکانەوە دەنووسرێتەوە. هەموو بەرهەمە بەناوبانگەکان لەم نەریتەدا بەشدارن و لە ئێستادا و لە داهاتوودا دووبارە دەدۆزرێتەوە.

تێبینی:

1 لەم ڕووەوە فەیلەسوفی بەناوبانگی بەریتانی ئان وایت هێد پێی وایە پەرەسەندنی فەلسەفەی ڕۆژئاوا بەرهەمی ڕوونکردنەوەی فەلسەفەی ئەفلاتون.

2 تۆماس ئەلیەت، نەریت و بەهرەی تاکەکەسی، (ئینگلیزی) لە وتارە هەڵبژێردراوەکانەوە، (هارکۆرت: چاپخانەی براس، 2193) ل.8

3 ڤێرجینیا وۆڵف، وتارە هەڵبژێردراوەکان، بەرگی دووەم (ئینگلیزی) (عیبری: کتێبی کەن، 1966)، ل.129

4 Ale Ghobe-Gfie، “بە نەسینەکی نوێ” (فەرەنسی) (فارسی: De Minvi, 1963)، ل.98